

права [7, 336-345]. Ці тенденції відображаються у закріпленні на міжнародно-правовому рівні захисту екологічних прав людини. Природно, що антропоцентричний підхід є домінуючим у розвитку сучасного міжнародного права.

Причому ці процеси в міжнародному праві відбуваються вже після їх поширення у внутрішньодержавних правових системах [8, 5; 6, 68 – 69]. Така тенденція найбільш характерна і для виникнення та розвитку концепції прав людини, й екологічних прав людини*.

Екологічні права людини стали важливою передумовою розвитку самостійної галузі міжнародного права – міжнародного права навколишнього середовища. Але зводити міжнародне право навколишнього середовища до захисту екологічних прав так само, як зводити усе міжнародне право до захисту прав людини. Слід відзначити, що захист довкілля як на національному, так і на міжнародному рівні проводився перш за все в інтересах соціуму в широкому сенсі – на першу чергу з економічних міркувань, а екологічні чинники займали друге місце у цілях такого захисту. Як точно вказує В. Л. Толстих, ефективне вирішення екологічних проблем залежить від консенсусу трьох сил: держави, громадянського суспільства і підприємців. Громадянське суспільство є зацікавленим в сприятливих природних умовах, підприємці ж розглядають навколишнє середовище як джерело ресурсів, не проявляючи, як правило, інтересу у проведенні природоохоронних заходів. Завдання держави в цьому зв'язку полягає у визначенні балансу інтересів та забезпеченні сталого розвитку. Кожна з цих трьох сил чинила різний вплив (прямо чи опосередковано) на розвиток міжнародного права навколишнього середовища та на екологізацію міжнародного права.

Перевага антропоцентричного підходу, на нашу думку, не рівноцінна пріоритету екологічних прав людини. Мета, яка відображає інші пріоритети, захист природи як абсолютної цінності, знаходить своє відображення у концепціях голістської етики, згідно з якою людина відповідальна за інше життя, з яким живе поряд [10, 11]: наділяння природи правами (К. Моррис, К. Стоун); концепція природоцентризму, яка розглядає людину як складову частину природи [11, 36-37]; течії глибокої екології, головою філософсько-правовою ідеєю цієї течії є право кожної життєвої форми на нормальне функціонування в екосистемі; неантропоцентрична

теорія взаємин людини з навколишнім середовищем («біософія» за П. Запфе, «екофілософія» за З. Квалої) [12, 110].

На нашу думку, антропоцентрична парадигма, на якій базується як сучасна концепція екологічних прав людини, так і міжнародне право навколишнього середовища та міжнародне право в цілому, не є прогресивною і веде до загибелі цивілізації в перспективі, хоча і відповідає сучасним соціально-економічним реаліям. Головним напрямом пошуків філософсько-правових підвалин міжнародно-правового захисту навколишнього середовища має бути формування несуперечливої системи біоцентричних принципів системи міжнародного екологічного правопорядку.

Таким чином, важливим питанням є з'ясування того, які цінності закладені у екологічні права людини, які закріплені на міжнародному рівні, якою ідеологією керується міжнародна спільнота при створенні міжнародно-правових норм з охорони навколишнього середовища, як вони співвідносяться між собою, та яку роль при цьому відіграє міжнародна правосвідомість.

Тому метою даної роботи є дослідження аксіологічного змісту екологічно-правових норм міжнародного права та впливу екологічних прав людини на формування міжнародного права навколишнього середовища, та загалом у контексті тенденції екологізації міжнародного права в цілому.

1. У XX столітті відбулася екологізація суспільних відносин: «...проблема захисту навколишнього середовища буквально пронизує всі суспільні й міжнародні відносини» [13, 6], і, як наслідок, екологізація нормативного регулятора цих відносин – права: «охорона навколишнього середовища стала предметом численних національних, наднаціональних і міжнародних норм» [14, 569]. Така тенденція характерна для внутрішньодержавного права, і цілком обґрунтовано вона знайшла відображення й у праві міжнародному – від екологізації міжнародних відносин до екологізації міжнародного права. Найбільш збалансовано вона відображається у концепції стійкого розвитку «Економічний розвиток, соціальний розвиток і охорона навколишнього середовища є взаємозалежними і взаємодоповнюючими компонентами сталого розвитку» (пар. 23) [15].

Практично всі галузі сучасного міжнародного права піддаються впливу екологічного імператива. Адже міжнародна діяльність з охорони навколишнього середовища не може розглядатися у відриві від суміжних економічних і міжнародно-правових

питань [14, 571] (транспорту, торгівлі, видобутку корисних копалин, туризму), соціальних проблем (бідності, голоду, міграції, становища корінних народів, релігії). Взаємозв'язки виникають у площині прав людини (права «третього покоління»). Охорона навколишнього середовища також відіграє певну роль у праві, що стосується збройних конфліктів і охорони культурних цінностей [14, 570-571], у міжнародному морському праві, у праві міжнародної безпеки, у міжнародному економічному праві, у міжнародному повітряному і космічному праві.

У чому причини екологізації? На наш погляд, екологізація відбила певні тенденції в розвитку цивілізації, коли вплив на навколишнє середовище став фактором такого розвитку, що лімітує, і безпосередньо стає загрозою основних прав людини – права на життя і здоров'я. Тому спочатку на національному рівні відбулося виникнення екологічних норм і формування права навколишнього середовища (екологічного права).

Таким чином, можна зробити попередній висновок, що необхідність захисту екологічних прав людини є однією з причин екологізації міжнародного права.

Ця тенденція виявилася й у виникненні та закріпленні екологічних прав людини, що безпосередньо пов'язана з віталізацією антропогенного впливу на навколишнє середовище, з переходом їх у статус природних прав. «Право на навколишнє середовище», «на здоров'я» чи «на воду» може бути гарантовано тільки там, де дихати повітрям або пити воду можна без збитку для здоров'я [16]. На думку віце-президента Міжнародного Суду ООН К. Г. Веерамантрі, захист навколишнього середовища є *sine qua non* для багатьох прав людини (право на здоров'я, право на життя і т. д.), а шкода навколишньому середовищу може спричинити порушення і підрив усіх прав людини**.

На такий перехід сприяв вплив науково-технічного прогресу, під впливом якого природне середовище існування спочатку людини, локального співтовариства, а потім цілих регіонів і значних груп населення, а потім і всього людства виявилось під загрозою. Як указує І. Б. Лянгер, екологічна криза, яка поширюється, унеможливило сталий розвиток цивілізації [17, 5].

2. Міжнародному праву характерний антропоцентричний підхід, який передбачає перш за все забезпечення сприятливих умов для життя людини [18, 34-46]. Це явно простежується в Консультативному висновку Міжнародного Суду ООН щодо

правомірності застосування ядерної зброї від 8 липня 1996 р.: «... Навколишнє середовище не є чимось абстрактним, а є середовищем існування, визначає якість життя і саме здоров'я людей, у тому числі майбутніх поколінь. Загальне зобов'язання держав забезпечувати, щоб діяльність, що здійснюється в межах їх юрисдикції і під їх контролем, не завдавала шкоди навколишньому середовищу інших держав або районів за межами національного контролю, є нині частиною зведення норм міжнародного права, що стосуються навколишнього середовища» (пар. 29) [19].

Як вказує М. Медведева, антропоцентризм або гомоцентризм сьогодні пронизує більшість міжнародних угод та декларацій з охорони навколишнього середовища, виявляється у все зростаючій ролі екологічних прав людини в міжнародному праві завдяки діяльності міжнародних судових та квазісудових установ [20, 224-225].

Таким чином, можливо зробити висновок, що загальним чинником екологізації міжнародного права стала необхідність захисту прав людини та людства на безпечне навколишнє середовище. На цій зв'язок звертає увагу Н. А. Соколова, яка зазначає, що «... неможливо забезпечити розвиток, не забезпечивши безпеку, неможливо забезпечити безпеку, не забезпечивши розвиток, і, звичайно ж, неможливо забезпечити ні те, ні інше без забезпечення прав людини ... Ці цілі обумовлюють антропоцентричний підхід в сучасному міжнародному праві, який передбачає забезпечення сприятливих умов для життя людини» [18, 34-46].

3. З посиленням антропогенного впливу на навколишнє середовище, виходу за рамки державних територій, посиленням трансграничного впливу проблема охорони навколишнього середовища перейшла в розряд міждержавних. Як зазначає В.-Г. Вітцтум, трансграничний характер проблем навколишнього середовища обумовлює їх вирішення тільки на основі міжнародного співробітництва [14, 570]. Проявом екологізації міжнародного права стало відокремлення самостійної галузі міжнародного права – міжнародного права навколишнього середовища.

Першими, традиційними предметними сферами регулювання міжнародного права навколишнього середовища були відносини із приводу охорони навколишнього середовища і відносини із приводу раціонального природокористування***. Перші міжнародні угоди зі збереження природних ресурсів англійська дослідниця М. Фіцморіс називає «прагматичними, утилітаристськими,

антропоцентричними, а не екологічно вмотивованими» [21, 28-29], оскільки вони були спрямовані, перш за все, на охорону видів дикої фауни і флори, що мали користь для людини, приносили економічну вигоду та вважались цінними з точки зору споживання і торгівлі [20, 224].

І тільки пізніше вони були доповнені двома новими – відносини з приводу забезпечення екологічної безпеки і відносини з приводу забезпечення дотримання екологічних прав людини [22, 739]. Ці процеси припадають на кінець ХХ століття і відбиті в рекомендаційних актах [23, 124-125], багатосторонніх і двосторонніх умовах і угодах [24].

На нашу думку, у міжнародному праві навколишнього середовища у різні періоди відображалися у різному співвідношенні три конкуруючі, але взаємопов'язані цілі – на першому періоді [23, 31-41] перш за все економічні міркування, на другому – економічні, але з урахуванням необхідності захисту екологічних прав людини, на третьому – концепція розвитку та закріплення положень про екологічні права людини і захист навколишнього середовища, на четвертому – баланс між розвитком та захистом навколишнього середовища (концепція стійкого розвитку), але цей баланс не набув відображення в реальних відносинах. Але, на нашу думку, помітна тенденція відходу від виключно антропоцентричного виміру, і осмислення самоцінності природи і її захисту (концепція біологічного різноманіття). Аналогічна тенденція притаманна й генезису концепції екологічних прав людини.

Тому, на нашу думку, на початковому етапі формування міжнародного права навколишнього середовища, вплив екологічних прав людини на його виникнення не був домінуючий. На це вказують стан розвитку екологічних прав людини 60 – 70 рр. ХХ ст., зміст міжнародних угод з приводу міжнародної охорони середовища, їхній переважно ресурсний характер.

Як вказує Н. О. Соколова, на початковому етапі, питання охорони навколишнього середовища об'єктивно інтегровані в контекст інших глобальних проблем, і в якийсь момент виправдано може виникнути впевненість, що екологічні інтереси не мають самостійної цінності. Проте екологічна проблематика, нехай дуже й обережно, знаходить реальні риси [25, 99]. Аналогічно і екологічні права були «сховані» у змісті інших прав людини. Фактично на початковому етапі екологічні права людини виводилися шляхом розширювального тлумачення положень Загальної декларації прав людини

1948 р. (ст. ст. 3, 25), Міжнародного пакту про цивільні й політичні права 1966 р. (ст. 6) і Міжнародного пакту про економічні, соціальні й культурні права 1966 р. (ст. ст. 11, 12) [26, 117-118].

І тільки на стадії, коли антропогенний вплив набув характеру окремої, самостійної глобальної проблеми сучасності у вигляді глобальної екологічної кризи, коли під загрозу поставлене існування планетарної екосистеми і, як наслідок, існування людства, виявилася тенденція в екологізації міжнародно-правової системи в цілому, відокремлення екологічних прав як самостійної категорії, які в свою чергу стали парадигмою розвитку міжнародного права навколишнього середовища.

4. Однак необхідно визначитися із змістом екологічних прав та їх місцем у міжнародному праві. Як вказує О. М. Солнцев та М. Н. Копилов, міжнародною спільнотою досягнутий консенсус щодо чотирьох видів екологічних прав: права на сприятливе навколишнє середовище, право на доступ до екологічної інформації, право на участь громадськості при прийнятті рішень з питань, що стосуються навколишнього середовища; права на доступ до правосуддя з питань, які стосуються навколишнього середовища [26, 117-118]. М. Медведєва звертає увагу, що саме міжнародне право прав людини закріплює право на сприятливе навколишнє середовище, процесуальні екологічні права (право на доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються навколишнього середовища), а також передбачає міжнародно-правові механізми захисту цих прав [20, 227-228]. Але в міжнародному праві відсутні спеціальні акти, які б кодифікували екологічні права людини. На думку В. Л. Толстих, право людини на сприятливе навколишнє середовище не закріплено в **основних** (виділено нами – Т. К.) документах в області прав людини і, незважаючи на відображення в документах «М'якого права», навряд чи може розглядатися як частина звичаєвого права [27, 959-960].

У ст. 12 Пакту про економічні, соціальні і культурні права 1966 р. закріплюється право кожної людини на найвищий досяжний рівень фізичного і психічного здоров'я, для повного здійснення якого держави повинні вживати заходів, необхідних для «поліпшення всіх аспектів гігієни зовнішнього середовища».

Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. не передбачає право на сприятливе навколишнє середовище. У Рішенні у справі «Кіртатос проти

Греції» від 22 травня 2003 р. Європейського суду з прав людини зазначено: «Ні стаття 8, ні будь-яке інше положення Конвенції не є спеціально призначеними для забезпечення загального захисту навколишнього середовища як такого, інші міжнародні акти і внутрішньодержавне законодавство є більш пристосованими для розгляду цього особливого аспекту» (пар. 52). Але відповідно позиціям Європейського суду з прав людини, дане право складає собою елемент змісту прав, які передбачені ст. 8 Конвенції 1950 р. При розгляді даної категорії справ, Суд виходить з того, чи мало місце порушення необхідного балансу між громадськими інтересами економічного змісту та приватними інтересами конкретної особи [28, 7].

Разом з тим вплив на навколишнє середовище може зачіпати здійснення деяких основних прав людини, у зв'язку з чим міжнародно-правовий захист навколишнього середовища може здійснюватися за допомогою норм і механізмів, призначених для забезпечення інших цінностей [27, 960].

В практиці Європейського суду з прав людини є ряд справ, що підпадають під категорію «охорона навколишнього середовища», яка корелює з проблемою забезпечення недоторканості фізичного стану індивіду [28, 7] («Лопез Остра проти Іспанії» (Lopez Jstra v. Spain) [16]; «Фадєєва проти РФ» («Fadeyeva v.russia») [29], «Джакомеллі проти Італії» [30] та ін.). У рішенні у справі «Фадєєва проти РФ» Суд зазначив, що для того щоб підпадати під застосування ст. 8 Конвенції, несприятливий вплив навколишнього середовища повинен досягти певного мінімального рівня. На думку Суду, у даній справі такий рівень був досягнутий. Влада не врахувала належним чином інтереси мешканців, що проживають в безпосередній близькості від підприємства, не прийняла адекватних заходів для зменшення екологічних загроз і не запропонувала заявнику ефективного вирішення його проблеми. За цих обставин Суд встановив порушення ст. 8 Конвенції 1950 р. [27, 960-961].

Як указують М. М. Копилов і О. М. Солнцев, в даний час у доктрині міжнародного права оформилися три основних підходи до проблеми екологічних прав людини: 1) використання екологічних прав для досягнення екологічних цілей; 2) перегляд існуючих прав з погляду захисту навколишнього середовища; 3) створення нових прав саме екологічного характеру [26, 118].

Виходячи з першого і другого підходів, можна говорити про екологізацію розглянутої галузі міжнародного права.

Так, відповідно до другого підходу, стандарти, що діють у сфері прав людини, повинні бути переглянуті в контексті екологічних інтересів, яких не було на момент виникнення цих прав людини [31, 6]. Третій підхід свідчить як про екологізацію права міжнародного захисту прав людини, так і про екологізацію всього міжнародного права, оскільки він охоплює процеси як у зазначеній галузі міжнародного права, так і в міжнародному праві навколишнього середовища.

Таким чином, можна погодитися з висновком В. Л. Толстих про те, що на рівні міжнародно-правової аксіології екологічні цінності знаходяться у підпорядкованому положенні по відношенню до цінностей, пов'язаних з правами людини. Разом з тим це не означає їх підпорядкованого положення по відношенню до інших цінностей, що захищається міжнародним правом [31, 961], що як раз і проявляється у імперативізації міжнародного права навколишнього середовища, та у зростанні значущості норм з охорони навколишнього середовища у міжнародному праві в цілому, що відображається в його екологізації та формуванні основного принципу охорони навколишнього середовища.

5. Під час аналізу співвідношення міжнародного права охорони навколишнього середовища та міжнародного права прав людини у контексті існування екологічних прав, М. Медведєва відмічає, що ці галузі мають багато спільного: обидві галузі мають гомоцентричний характер; відчутний вплив на міжнародну правотворчу політику з боку «недержавних акторів», ефективний захист прав людини неможливий без гарантування безпечного та здорового довкілля [20, 227-228].

Відображенням неопосередкованого впливу екологічних прав на розвиток міжнародного права навколишнього середовища стало прийняття на міжнародному рівні спеціальних угод [24] та закріплення вказівок в міжнародно-правових актах з охорони навколишнього середовища, що їхньою метою є охорона цих прав та виникнення міжнародних механізмів реалізації цих прав.

Слід зауважити, що закріплення екологічних прав оказало вплив й на міжнародне право прав людини. За думкою О. Задорожнього та М. Медведєвої, визнання такого зв'язку між станом навколишнього середовища та правами людини, а також інтеграція екологічних прав людини в галузь міжнародного права, яка стосується забезпечення дотримання та захисту прав людини, призвели до необхідності зміни самої концепції прав людини [23, 123].

6. Наприкінці ХХ століття відбувся перехід до нової цивілізаційної парадигми – сталого розвитку. В рамках сталого розвитку обґрунтовується паритет між екологічними цінностями і цінностями економічного і соціального розвитку. Концепція сталого розвитку надає ідеологію міжнародного співробітництва, однак вона, звичайно ж, не є юридичним інструментом безпосередньої дії [27, 961-962]. На нашу думку, концепція сталого розвитку відображає системну екологізацію міжнародного права, та уособлює визнання природи як важливу цінність, адже з позицій антропоцентризму. Відповідно ст. 13 Міжнародного пакту з навколишнього середовища та розвитку, «Сторони повинні забезпечити, щоб екологічні міркування враховувалися як інтегральна складова діяльності з планування і здійснення на всіх етапах і рівнях, враховуючи належним і рівним чином фактори екологічного, економічного, соціального та культурного характеру».

Зв'язок між сталим розвитком, охороною природи та екологічними правами витикає з Принципу 1 Декларації Ріо-де-Жанейро з навколишнього середовища та розвитку 1992 р. містить ще більш розмите формулювання права на сприятливе навколишнє середовище: «Турбота про людину є центральною ланкою в діяльності по забезпеченню сталого розвитку. Люди мають право жити в добродічному здоров'ї і плідно працювати в гармонії з природою».

Необхідно відзначити, що екологізація міжнародного права значно ширше за міжнародно-правовий захист екологічних прав людини, вона не замикається в них, а є загальним імперативом розвитку міжнародно-правової системи в цілому. Але міжнародне право навколишнього середовища поступово набуває також природоцентричних ознак [20, 227]. З початку ХХІ століття людство змушене пожертвувати деякими своїми правами і свободами з метою запобігання екологічній кризі, що знайшло відображення в приписах ухвалених на нинішній час міжнародних природоохоронних угод, які значною мірою обмежують різні види людської діяльності [23, 127].

На наш погляд, потреба охорони навколишнього середовища є самостійною метою, похідною від абсолютної й унікальної цінності природи, і не тільки як середовища існування людини. Дана теза, за аналогією з обґрунтуванням природних прав людини, далеко виходить за рамки правової сфери і носить загальнофілософський характер, однак, природно, сама «охорона», з одного боку, похідна від абсолютної цінності природи, з іншого – є виключно соціальним

явищем, оскільки відносини з охорони навколишнього середовища є суспільними відносинами і виникають виключно в соціумі. Тому необхідно «знайти ту міру стримування, що не зупинила би людство в його розвитку, не зламала б моральний стрижень особистісного ставлення людини до навколишнього середовища» [32, 54].

Ця ідеологія знаходить відображення і й у міжнародних відносинах. Декларація тисячоріччя ООН виходить з того, що повага до природи як однієї з фундаментальних цінностей буде мати істотно важливе значення для міжнародних відносин у XXI столітті. М. Медведєва відзначає, що значна кількість угод визнають внутрішню цінність природи незалежно від її корисності для людини, і поступово утверджуються і знаходять своє юридичне оформлення в концепції біорізноманіття і екосистемному підході, які виступають стримуючим фактором по відношенню до «узурпації позицій» в міжнародному праві навколишнього середовища антропоцентризмом [20, 225].

Примітки:

- * Е. Ф. Пушкарева відмічає, що кожний індивід володіє екологічними правами в силу того факту, що без їх реалізації неможливий нормальний розвиток людства [9, 194].
- ** Окрема думка віце-президента Міжнародного Суду ООН К. Г. Вєсрамантрі у справі «Габчикова-Надьямарош» (Угорщина проти Словачії, 1997 р.).
- *** Конвенція щодо попередження забруднення моря скидами відходів та інших матеріалів 1972 р.; Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої фауни та флори, що знаходяться під загрозою зникнення, 1973 р.; Конвенція щодо попередження забруднення з суден 1973 р. з Протоколом 1978 р.; Конвенція про транскордонне забруднення повітря на великі відстані 1979 р. з протоколами до неї.

Література:

1. Тузмухамедов, Р. А. Гуманизация международного права / Р. А. Тузмухамедов // Сов. гос. и право. – 1988. – № 11. – С. 114-122.
2. Копаев В. С. Гуманистическая функция российского и международного права / В. С. Копаев // Право: история, теория, практика. Июнь 2001. – Липецк, 2001. – С. 103-120.
3. Короткий Т. Р. Гуманизация международного права: попытка системного анализа / Т. Р. Короткий // Рос. ежегод. междунар. права. 2008. – СПб.: СКФ «Россия-Нева», 2009. – Спец. вып. – С. 111-123.

4. Лукашук И. И. Принцип демократии в международном праве / И. И. Лукашук // Моск. журн. междунар. права. – 1998. – Дек. (Спец. вып.). – С. 50-72.
5. Лукашук И. И. Демократия – принцип международного сообщества XXI столетия / И. И. Лукашук // «Государство и право на рубеже веков. Международное право». Всерос. конф., (2000; Москва). Всероссийская конференция «Государство и право на рубеже веков. Международное право», 2000 г.: [материалы]. – М.: ИГП РАН, 2000. – С. 3-10.
6. Короткий Т. Р. Демократизация международного права: попытка системного анализа / Т. Р. Короткий // Рос. ежегод. междунар. права. – 2010. – СПб.: СКФ «Россия-Нева», 2011. – С. 67-88.
7. Короткий Т. Р. Принцип панування права серед принципів сучасного міжнародного правопорядку / Т. Р. Короткий // Актуальні проблеми політики: зб. наук. пр. – О.: Фенікс, 2008. – Вип. 35. – С. 336-345.
8. Короткий Т. Р. Господство права как принцип функционирования международной правовой системы// Бюллетень Владикавказского института управления. – № 31. – 2009 г. – С. 5-19. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://viu-online.ru/rus/science/bulletine/30.html>
9. Пушкарева Э. Ф. Международный экологический правопорядок и экологические права человека: дис. ... д-ра юрид. наук / Э. Ф. Пушкарева. – М., 2008.
10. Маєр-Абіх Клаус Міхаель. Повстання на захист природи. Від доквілля до спільносвіту. Переклад з нім., післямова, примітки Анатолія Єрмоленка. – К.: Лібра, 2004.
11. Білявський Г. О., Фурдуй Р. С. Основи екологічних знань. – К.: Либідь, 1997 р.
12. Kirkpatrick S. The green revolution. The american environmental movement (1962 – 1992). New York: Hill and Wang, 1993.
13. Абашидзе А. Х. Международное экологическое право: документы и комментарии / А. Х. Абашидзе, Ю. Г. Васильев, А. М. Солнцев // Экологические права человека: учеб. пособие. – М.: РУДН, 2010. – Вып. 3.
14. Международное право = Völkerrecht: пер. с нем. / Вольфганг Граф Витцтум [и др.]; пред., сост. В. Бергман; науч. ред. и сост. указ. Т. Ф. Яковлева. – М.: Инфотропик Медиа, 2011. – Кн. 2. – (Сер.: Германская юридическая литература: современный подход).

15. Резолюция № S-19/2 Генеральной Ассамблеи ООН «Программа действий по дальнейшему осуществлению Повестки дня на XXI век» от 28 июня 1997 г. // A/RES/S-19/2 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.un.org/russian/conferen/summit5/rs19-2.pdf>
16. Лопез Остра против Испании (Lopez Ostra v. Spain): Постановление Европейского Суда по правам человека от 9 декабря 1994 года (жалоба N 16798/90) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://europeancourt.ru/resheniya-evropejskogo-suda-na-russkom-yazyke/lopez-ostra-protiv-ispanii-postanovlenie-evropejskogo-suda>
17. Лянгер И. Б. Предисловие / И. Б. Лянгер // Экологическая безопасность, разоружение и военная деятельность государств: международно-правовые аспекты / А. В. Кукушкина. – М.: Изд-во ЛКИ, 2008.
18. Соколова, Н. А. Антропоцентричный подход в международном праве окружающей среды / Н. А. Соколова // Международное право – International Law. 2009. – № 2 (38). – С. 34-46.
19. www.icj-cu.org/homepage/ru/advisory/advisory_1996-07-08.pdf
20. Медведєва М. Міжнародне право навколишнього середовища: питання віри / М. Медведєва // Олександр Задорожньому – 50: статті та есе учнів і колег. – О.: Фенікс, 2010. – С. 219-248.
21. Fitzmaurice M. A. International protection of the environment / M. A. Fitzmaurice. – The Hague; Boston; London: Martinus Nijhoff Publishers, 2002.
22. Международное право: учебник / отв. ред. В. И. Кузнецов, Б. Р. Тузмухамедов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Норма, 2007.
23. Задорожній О. В. Міжнародне право навколишнього середовища: підруч. для ВНЗ / О. В. Задорожній, М. О. Медведєва; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Ін-т міжнар. відносин. – К.: Проміні, 2010. – (Б-ка кафедри міжнародного права).
24. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються навколишнього середовища, 1998 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://www.medialaw.kiev.ua/laws/laws_international/113/
25. Соколова Н. А. Вопросы охраны окружающей среды в деятельности международных судебных учреждений / Н. А. Соколова // Рос. ежегод. междунар. права, 2003. – СПб., 2003.
26. Копылов М. Н. Глава 4. Экологические права человека / М. Н. Копылов, А. М. Солнцев // Международное гуманитарное право: учебник / под. ред. А. Я. Капустина. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Юрайт: ИД Юрайт, 2011.

27. Толстых В. Л. Курс международного права: учебник / В. Л. Толстых. – М.: Волтерс Клувер, 2009.
28. Шугуров М. В. Защита прав человека в условиях современного научно-технического прогресса: практика Европейского суда по правам человека / М. В. Шугуров // Международное публичное и частное право. – 2011. – № 1 (58). – С. 4-7.
29. Постановление Европейского суда по правам человека по делу «Фадеева против РФ» от 9 июня 2005 г., жалоба № 55723/00. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.echr.coe.int/echr/Noмерpage_EN
30. Постановление Европейского суда по правам человека по делу «Джакомелли против Италии» от 2 ноября 2006 г., жалоба № 59909/00. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.echr.coe.int/echr/Noмерpage_EN (App. №) от 9 июня 2005 г.
31. Абашидзе А. Х. Международное экологическое право: документы и комментарии / А. Х. Абашидзе, Ю. Г. Васильев, А. М. Солнцев. – М.: РУДН, 2009. – Вып. II: Защита окружающей среды во время вооруженных конфликтов.
32. Самсонов А. Л. На пути к ноосфере / А. Л. Самсонов // Вопр. философии. – 2000. – № 7. – С. 52-62.

УДК 341.174.20"

Гріненко О. О., КНУ імені Тараса Шевченка

РОЗВИТОК ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПРАВА НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

В статті приділяється увага структурним змінам в установчих договорах та деяким найбільш вагомим змінам, зробленим Лісабонським договором в інституційній структурі ЄС.

В статье уделяется внимание структурным изменениям в учредительных договорах и некоторым наиболее значимым изменениям, внесенным Лиссабонским договором в институциональные структуры Европейского Союза.

In article the attention to structural changes in Articles of incorporation and some most significant changes brought by the Lisbon contract in institutional structures of the European Union is paid.

1 грудня 2009 р. сталася урочиста і довгоочікувана подія – набув чинності Лісабонський договір (офіційна назва «Лісабонський